

A Népliget története
avagy hogyan lett az új városligetből a főváros legelhanyagoltabb közparkja
(szerk.: Balázs Bálint)

Budapest közparkjai és magánkertjei a nyilvánosság színtereiként kulturális emlékezetünk meghatározó helyei, folytonosan változó hagyomány közegei és egyben jelképei is. A Népliget ezek sorában a legnagyobb (1 296 763 m²), amelynek kiemelkedő örökségi értékét jellemzi, hogy 87 százalékban növényzettel borított dendrológiai gyűjteményes kertje a legnagyobb fajtadiverzitású fővárosi park. A közigazgatásilag jelenleg Kőbányához (a X. kerülethez) tartozó, 117 méterrel az Adria tengerszintje fölött fekvő terület eredetileg IV. Béla 1244-es bullája alapján adományként került Pest városához (Kewer vagyis Kőér néven). Az adományt I. Lipót 1703-as kiváltságlevelében is megerősítette, ám Grassalkovich Antal jogot formált Kőbányára, ezért Pest városa - a pereskedést elkerülve - végül pénzen váltotta meg. A Népliget agráralkalmassága alacsony volt, ezért nem parcellázták fel, s így *egyben maradt Pest város tulajdonában.*

A pesti építkezések megindulásával sok homokot termeltek ki innen, és a gödröket törmelékkel töltötték fel. Az 1800-as évektől ugyanis Pest városa túlnőtt a régi falakon, ezért lerombolták a kapukat, falakat, s a József nádor vezetése alatt álló, 1808-ban életre hívott Városszépítő Bizottmány segítségével újabb városrészeket hoztak létre. *A zárt egységben fejlesztendő zöldterületek* híveként József nádor személyesen indítványozta a Városliget és a Margitsziget fejlesztését. Pest-Buda hasonló irányú modernizálásáról Széchenyi István is ekkor írta ismert munkáját, amelynek címe - nem véletlenül - Budapesti por és sár lett.

Pesten mesterséges zöldterületek pótolták a természetes pihenőhelyeket: a 18. század végén, a 19. század elején számos sétahely, promenád, társalgási kert, vendéglővel csalogató mulatókert állt rendelkezésre (például a terézvárosi Hacker-kert, a józsefvárosi Beleznay-, Kerajtsi-, illetve Hilf-kert). Andreas Dorffinger 1827-ben a Pest városáról szóló útikönyvében például 22 kertet sorol fel, ezek közül *azonban nyilvános közkertként egyedül a Városligetet* illetve a sétára ugyan alkalmas, ámbar rendkívül poros Duna-partot említi. A zöldfelületek fejlesztésének igénye párhuzamosan haladt Pest-Buda történetének későn indult, ám gyorsított iparosodással, növekedéssel és felzárkózással jellemzett - a kiegyezéstől az első világháborúig tartó - időszakával. A város lakossága 1875 és 1900 között megháromszorozódott, s az 1870-ben életre hívott Fővárosi Közmunkák Tanácsa pedig nagyarányú városfejlesztési tervet dolgozott ki, amelyben a körutak, a tömegközlekedés, az épületek magasságának meghatározása mellett a zöldterületek létrehozása is helyet kapott. „...*A fényűzés éppen nem szükséges, csak sok fa s zöld pázsit*” – jelezte a Közmunkatanács alelnökeként Podmaniczky Frigyes a városfejlesztés egyik fő törekvését, miszerint minden lehetséges helyen közteret, megfogalmazása szerint „népkertet” kell létesíteni a már meglévő parkok (Orczy-kert, Városmajor stb.) átalakításával, illetve újak létesítésével, hogy azok egy zöld övezetet képezzenek a városban.

A 19. századi Pest-Buda társas életében e városi közparkok és a magántulajdonban lévő, de a nyilvánosság számára megnyitott kertek különböző társadalmi rétegek önreprezentációjának váltak meghatározó színtereivé. A társadalmi térhasználat terén végzett újabb kutatások szerint nem pusztán a felfrissülést és a megszokott keretek közül való kilépést szolgáló, pormentes, egészséges környezetet biztosították, hanem a társadalmi szeparáció (időbeli és térbeli), illetve társasági, viselkedési szabályok, szokások megfigyelésének és elsajátításának helyszínéül is szolgáltak. A korabeli illemkönyvek részletesen taglalták a nyilvános viselkedés szabályait (ildomos járásmód, az ismeretlenekkel és ismerősökkel való találkozás,

hogyan foglaljunk helyet a sétányon és az utcán, beszélgetés, ügyintézés, nézelődés, véleménynyilvánítás, étkezés, dohányzás, szemetelés), s követendő alapelveként a visszafogottságot (mások tekintetének kerülése, báméskodás elítélése) valamint a másokhoz igazodó magatartást állították¹:

Utcákon, sétányokon nem illik másoknak útjába állongani, többekkel egy sorban az utat elfogni, tolakodni, pajkoskodni, danolni, fütyölni, lármázni, nagy hangon beszélni, nevetkőzni, mutogatni, bottal, kézzel hadarászni, pipázni, ebet magával hordani, kacérkodni, szegleteken az elmenőket szemlélgetni, az úton sokszor keresztül-kasul járkálni, másoknak láb alatt térferegni, valakivel hosszas beszédbe megállani. A szembejövőknél idejében ki kell térni. Illetlen az út közepére köpködni, orrát oda fújni, gyümölcshéjat, papirost s egyéb oda hányni.

A századfordulón 48 kisebb-nagyobb köz- és magánpark, valamint sétány állt a fővárosiak rendelkezésére a hivatalos statisztika szerint.² Ezek között található az ekkor már a Ludovika Akadémia teljes fennhatósága alá került *Orczy-kert pótlására létesített*, nevében is látogatóközönségére utaló Népliget, ahol 1855-ben kezdték meg az első kertészeti munkákat. A futóhomok megkötésére védőfásításként telepített akácsonban zömében kipusztult a vízhiánya miatt (egy példány ebből az ültetésből máig megmaradt a Könyves Kálmán körút mentén, s ma ez a Népliget legöregebb fája, 147 éves.). Az 1860-as évekig alapveően tehát legelőket találunk a helyszínen.

A népligeti óriáspark terve 1867-ben került szóba a Királyi Szépítő Bizottmánynál, amikor a Városliget egyre szűkebbnek bizonyult a növekvő, mulatni vágyó tömeg befogadására. 1866 november 27-én megalakult kültermi és ültetvényi bizottság elhatározására 100 hold legelőterületet facsémével ültettek be a későbbi fásításhoz. A futóhomokos parlag parkosítását Ilenczfalvy Sárkány József (?) városi tanácsos indítványára végül 1868-ban fogadta el a magisztrátus. A Szépítő Bizottmány jogutódjaként működő Közmunkák Tanácsa rendezte a telekügyeket, az Üllői utat kikövezték, szegélye mentén fákat ültettek, az elzárt Orczy-kert helyett a Népliget közparkká való fejlesztését határozták el. Kijelölték a létesítendő faiskola, valamint a nép szórakoztatására szolgáló területeket a vasút felől egy hajdan volt homokbánya – később szeméttelp – helyére.

Az első népkerti parkosítási tervet Petz Ármin a ludoviceumi (Orczy-kert) főkertész készítette, de tervei ekkor nem valósultak meg, mert a Közmunkatanács inkább az ipartelepítésre hajlott. 1870-ben az esztergomi prímási palota kertjét készítő Fuchs Emil (1830–1896) pesti főkertész uradalmi kertészetekben szerzett kertészeti szakismeretei alapján Városi Kertészetet és Faiskolát létesítettek. A dendrológiai gyűjteményben vadgesztenyék, platánfák, európai hársak, ostorfák, amerikai kőrisek, kaliforniai zöld és fekete juharfák kaptak helyet. 1888-ban a Városligeti Bizottság megfogalmazása szerint a faiskolát hozzácsatolva a környező legelőkhöz, szántókhoz „egészen megfelelő Népliget” alakítható ki. A faiskola termékeit 1890-ben kezdték kiültetni Klenszky Vilmos és Kulcsár Ferenc tervei szerint.

¹ Részletesen: Magyar Erzsébet: *Kertek, parkok Buda-Pest társaséletében a 19. században*. Budapesti Negyed 46. (2004/4); Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870-1940)*. Bp., Új Mandátum, 1998. illetve Fábri Anna (szerk.): *A művelt és udvarias ember. A társas viselkedés szabályai a magyar nyelvű életvezetési és illemtankönyvekben (1798-1935)*. Bp., Mágus, 2001.

² Lásd: Magyar Erzsébet: *Kertek, parkok Buda-Pest társaséletében a 19. században*. Budapesti Negyed 46. (2004/4);

A vezetékes vízellátást az 1892-es kolerajárvány után megépült víztorony biztosította, amely a mai Fiumei (volt Mező Imre) út, Üllői út, Könyves Kálmán krt. és a Vajda Péter utca által határolt telektömbön 1887-től a Budapesti Tisztviselők Házépítő Egyesülete által építtetett tisztviselőtelep kiszolgálására hoztak létre³. Az öntöttvas csöveket a ligeti utak alá fektették, s a városi hálózatról adott vízért a kertészet természetesen nem fizetett díjat. Ez a helyzet tulajdonképpen a mai napig fennáll, de évente csak 150 mm csapadéknak megfelelő mennyiséget lehet kilocsolni. Az eredeti, öntöttvas vezeték máig szolgál, a régi rézcsapokat az 1990-es évekig használták, csakúgy, mint a hozzájuk illeszkedő tömlőrendszert. (Pesti László, a Főkert ligeti üzemegységének helyettes vezetője, egy régi rézcsapot a mai napig őriz a raktárban.)⁴

Víztorony a Népligetben. Klösz György felvétele

A tájkertté alakítás 1893-ban indult meg, amikor a környező város növekedése egyre népszerűbbé tette a ligetet. A park mai arculatát, útrendszerét kialakító budapesti főkertész, Ilsemann Keresztély (1850–1912) négy év alatt elkészítette a tájképi stílusú park tervét és 1896-ra sétányokkal szabdalta 500 fa- és cserjefajból álló dendrológiai kertté alakította a 103 hektáros területet. Nem változtatott a domborzaton, így még ma is láthatók a természetesen kialakult dombok, s emlékeztetnek a régi, futóhomokos időkre. A Népliget főútja-főtengelye a dísztéren, a népligeti nagyvendéglőn és a széles fasoron át a vurstliba vezetett. A kertészetet

³ Kubinszky Mihály: A budapesti tisztviselőtelep építéstartó történeti jelentősége. Magyar Szemle, 1998/7-8.

⁴ A népligeti víztorony képes dokumentációja megtalálható: <http://www.viztorony.hu/h/budapest/18.html>

és a mai FTC-atlétikapálya helyén alapított faiskolát is fejlesztve vetélytársává vált a park a Városligetnek.

A zöldterületi fejlesztés a millennium idejére vált végleg a Népliget számára kijelölt úttá, amikor területileg kiterjesztették a Kőbányai útig. Amint a Mikszáth Kálmán által főszerkesztett Országos Hírlap „Hol legyen az új műegyetem?” címmel egy fővárosi bizottsági tag tájékoztatása alapján készült 1898-as írásából kiderül

Legujabban a főváros és a kormány képviselőinek értekezlete a Népliget egy része és a mellette lévő terület fölhasználásában állapodott volna meg. Mi ezt a tervet a legszerencsétlenebbnek tartjuk. Nem csak azért, mert a népliget ily módon elvonatnék jórészt attól a rendeltetésétől, melyre szánva van, hanem sok egyéb okból is. A főváros eme területe nem alkalmas a város fejlesztésére. Vasutvonalak szelik át keresztül-kasul, pedig még a Hungária-uton vezetendő pálya is oda fog kerülni. Gyárak és kórházak teszik a környezetet egészségi tekintetből is alkalmatlanná arra, hogy ott egy nagy terjedelmű főiskola épüljön, meg a tanárok és tanulók is a közelben lakhassanak. Távol esik a város belső részeitől, ami főképen a nagyszámu szegény tanulóknak, kik irodai alkalmazásból és magántanításból tengődnek, megélhetési viszonyait rendkívüli módon megnehezítené. (Országos Hírlap 1898. április 8., 9. oldal.)

A millennium idején (1896) már körülbelül ötszáz lombhullatófa- és cserjefajta élt a Népligetben, így nem meglepő, hogy a város egyik legjobb sétahelyeként ajánlották a fővárosba látogató ifjak figyelmébe egy 1914-ben megjelent Budapest-útikalauzban.⁵ A fafajösszetétel ma is hasonlóan változatos: Pesti László és Tarjányi Ferenc 2000-ben lezárt felmérése szerint 542 fás szárú növényfaj és -fajta található a Népligetben. Köztük olyan különlegességek, mint Budapest legnagyobb vasműve, kínai gumifa, örökzöld tölgy, amuri dugófa, szárnyas dió. A fák száma körülbelül tízezer.

A millenniumi készülődést bemutató újságcikkek lelkesedve írtak a Népligetről, ünnepeelve, hogy valódi vetélytársa született a Városligetnek, amely azonnal felkeltette a vállalkozók érdeklődését is⁶:

Csendben, minden feltűnés nélkül vagy két hét előtt az új Népligetet hivatalosan is megnyitották. Eddig csak a Ferencváros lakói és a tisztviselőtelepek keresték fel, most, hogy egy-egy lóvasuti kocsi tábláján feltűnt az új cím: »üllői-uti népliget«, egész Budapest megtudta, hogy az új városliget elkészült.

»Az új városliget.«

Ezren beszélnek róla, de többnyire gunyosan és felkeresni egy sem vállalkozik. Mindenki azt mondja: az új városligetben bizonyára még kicsinyek a fák, árnyékot nem nyujtanak, kedves pihenő helyek nincsenek s azért, hogy néhány bokrot lássunk, bizony nem érdemes kifáradni. A régi városligetet, a mely csak »fuit«, nem pótolja semmi sem és a budapesti ember a főváros jóvoltából még jó, friss levegőt sem szívhat. Ez a gondolat ugyszólván hatalmába kerít minden embert. S szinte félve szállunk fel a

⁵ A sorozat egyik szerkesztője, Kerékgyártó Árpád néhány hónappal a háború kitörése előtt a fővárosba látogató fiataloknak számára egy "békebeli" hatnapos úttervet állított össze, s ebben említi a Népligetet a főváros legnagyobb sétahelyeként. Kiadója a hazai kartográfia megalapítója, Kogutowicz Manó által 1890-ben létrehozott Magyar Földrajzi Intézet Rt. eredetileg a külföldi térképeket és taneszközöket használó iskolákat látta el magyar nyelvű térképekkel. Az igazgatói posztot megöröklő fia, a szintén jeles geográfus Kogutowicz Károly különböző atlaszok mellett Kárpátoktól - Adriáig címmel olcsó, de tartalmilag igényes kirándulóknak szóló füzet sorozatot indított diákoknak. Kerékgyártó Árpád: Budapest (1914). Budapesti Negyed 45. (2004/3)

⁶ Közhasznú építkezések, Budapesti Negyed 10. (1995/4).

közuti kocsiba, a mely a tisztviselő-telep árnyékos akáczfái között az új népliget felé halad. A tisztviselőtelepet mindenki ismeri. A szép tiszta utcák akáczfaikkal sok embert kicsalnak vasárnaponként a kis telepre, a mely naponként gyarapszik s lassan valóságos kis várossá női ki magát.

A tisztviselőtelep mögött terül el az új népliget. Mintha csak a telepnek kiegészítő része, kertje volna. Széles országút választja el tőle, egy-két dombon kell keresztül haladnunk (aztán eltűnik ez is idővel) s ott vagyunk az új Városligetben. Azt hisszük, mindenki kellemesen csalódott, mikor az új ligetet meglátta. A csenevész apró fáknak semmi nyoma, csupa nagy terebélyes fa áll az utak szélén, a széles utak gondozottak és a pompás virágágyak között kis fehér padok hívják pihenőre az embert. Az első gondolat az: nini az új liget szinte szebb, takarosabb mint a régi városliget. (...) (Fővárosi Lapok, június 5.)

- Az üllői-uti új népligetben egy vállalkozó népszinkört akar építeni s kér erre a célra 13 évi használatra 1400 négyszögölnyi területet. A bizottság kijelentette, hogy az eszmét helyesli, de ezuttal nem teljesítheti a kérelmet, mert a vállalkozó sem a termeket, sem az előadások programját be nem mutatta. Többen az iránt folyamodtak, hogy a városliget különböző pontjain engedjék meg nekik olyan 2500-3000 forintba kerülő árupavillon föllállítását, a melyben dohányt és szivart árusíthassanak. A bizottság javasolja a kérelem teljesítését, még pedig akként, hogy a Stefánia-ut és a nagy körönd keresztezésénél két pavillont, a nyári színház mellett pedig szintén kettőt állítsanak föl. (Magyar Estilap, február 26.)

Az épített környezet meghatározó elemét a Mutatványosok terén színesre festett, lampionokkal díszített szórakozóhelyek jelentették: volt itt mozi, műszinkör, barlangvasút, dodzsem, cirkusz, óriáskereket 17 db körhinta, 9 db hajóhinta, 9 db céllövölde, 2 db bábszínháza. Közép-Európa legnagyobb és leghosszabb hullámvasútján 5 perc volt a menetidő, s neonfényei messziről hirdették nagystílusú elnevezését: „A Kárpátoktól az Adriáig”.

Négy vendéglő is tárt kapukkal, sramlizenével várta a mulatságban megéhezőket.

A mutatványosok többsége akkor érkezett, amikor a városligeti Vurstliban 1911-ben rendeletileg kisebb területre és egységes kőházakba kényszerültek s többen átköltöztek a Népligetbe, illetve az Angolparkba (Vidámpark). Számuk az 1940-es évek elején a 100-at is elérte.⁷

⁷ Granasztói Péter: Tömegszórakozás a Városligetben - A Vurstli, Budapesti Negyed 16-17 (1997/2-3); Kolta Magdolna: Képmutogatók. A fotográfiai látás kultúrtörténete. 2004. Internetes verzió: <http://www.fotomuzeum.hu/kepmutogatok/>

A világhírű Kemény Bábszínházban ekkor lett a harsányan furfangos Vitéz László a főhős, amint a „nagymamucikája báli legyezőjének” becézett palacsintasütőjével püföli a gonoszt. A népligeti bábszínház és a mutatványosok dolgozták ki a máig hagyományosnak ismert történet-változatokat és játékmódokat. Kesztyűs technikával előadott műsoraik 19. századi tradíciókhoz kötődtek: nem voltak Walt Disney és Grimm bábok, az előadások sokszor a panorámák látványát és a ponyvairodalom betyárvilágát idézték.⁸

A népliget tréfacsináló csodabogarai között találjuk a babos kendős, ráncos-szoknyás nőimitátort, „Káposztás Zsuzsit” (a Kőbánya-alsó pályaudvar hordárja) és segítőtjét, Frédit (az itteni vendéglőben dolgozott), valamint Vödör Böskét, a körhintán daloló Senger Tónit, a paraszti származású gyorszámológyművész Lacit, Galó színpadmestert.⁹ **Koller Gusztáv** (1870–1951) a műszaki rajzolóból lett cirkuszigazgató 1904-ben kezdte az ún. Nemzeti Néparéna építését. Az 1905-ben megnyitott intézmény olyan népszerű lett, hogy ezután csak mint Koller-cirkuszt emlegették. Koller később néhány évig vándorcirkuszt is igazgatott, majd arénáját 1953-ban teljesen lebontották. **A Népligeti Színkör** (1904–1947) első tulajdonosa és igazgatója Berger (Hegyi) Sándor volt, aki már 1904 júliusában átadta a vállalkozást Micsey F. Györgynek és feleségének, Bácskay Julcsának. Micsey halála után felesége egyedül vezette tovább a színházat. A színkör műsorán paródiák (Urai Dezső–Róz Rezső: Jónás vigéc), bohózatok (Adorján László–Fodor Aladár: Az őrmester úr), operettek (László Jenő: A királyné huszárja) szerepeltek. 1942. augusztus 8–9-én itt mutatták be Moliere B. János vásári hangvétellű fordításában Molière Georges Dandin című komédiáját Duda Gyuri házassága avagy Maradj az ülökéden címmel. A főbb szerepekben Major Tamás, Gobbi Hilda, Szendrő József, Pataki Jenő lépett fel.¹⁰

A mutatványosok világát Kemény Henrik így idézte fel egy interjúban¹¹:

A Molnáréknak volt például egy céllövöldéjük. Molnár néni azt mondta, „nem szeretem, hogy ez a gyerek ide jön, mert a szemével mindent ellop.” Halmos bácsinak vízi erővel hajtott játékaik voltak. Amikor eltalálták a céltáblát, amit vízcsapra szereltek rá, akkor folyni kezdett a víz, ami egy kereket forgatott és ez hajtotta a kis játékokat. Például két kovács ütötte a vasat. Vagy látható volt az egyik bérház udvara, amiben cselédlány porolt. Kétszáz literes hordóból jött a vízutánpótlás. Mi, kölykök, a kútról hoztuk a vizet és feltöltöttük a tartályt. A Mutatványos téren mindenki ismert mindenkit és átjárt a másikkal beszélgetni, traccsolni. Braun bácsinak fogaskerekekkel, tőkésüllyel működő céllövöldéje volt.

⁸ Füttyös Gyuri és a pesti vicctrafikos. Budapesti Negyed 49-50. (2005/3-4)

⁹ Szívhangok a hatvanéves vurstliban - Országos Színháztörténeti Múzeum- és Intézet.

¹⁰ Magyar Színházművészeti Lexikon, Budapest, 1994., illetve Magyar színháztörténet II. 1873–1920. Budapest, 1990-2001.

¹¹ A vásári bábjáték utolsó mohikánja, Kemény Henrikkel beszélget Bóta Gábor. KRITIKA, 2005. július-augusztus.

Az épített környezet kiemelkedő darabja ekkor lett a **Ligeti Nagyvendéglő** (más néven Népligeti Söracsarnok) kastélyszerű épülete, amely építéskor, 1895- a város legnagyobb vendéglője volt, egyszerre 400 ember ebédelhetett benne. A vendéglő első bérlője Heinzel Mihály, majd 1900-tól Sverteczky Gáspár, majd 1909-től Róna Gyula. A gyakori bérlőváltások jelzik, hogy a magas bérleti díjak, a rendszertelen látogatottság miatt már a kezdetektől viszonylag nehezen ment a nagyvendéglő üzemeltetése. Alig a nyitás után például, a millenniumi ünnepek utáni évben, 1897-ben készült rendőri jelentés máris a csatornahiány miatti területhasználati bajokat emlegeti:

Alázattal jelentem, miszerint a Népligeti Söracsarnoknál ahol a nagyközönség sétál az udvarban és az udvaron kívül két közegészség ellenes gödör van. Az udvarban a házból kijövő árnyékszék, a kerítésen kívül pedig a konyhából kijövő piszkos vízé. Ezen két gödör gyakran megtelik s akkor az ezernyi főre menő közönségnek különösen vasár és ünnepnapokon száj és orr befogással kell mellette elhaladni.

A Népliget fénykorában még számos épülettel egészült ki. 1896-ban épült a Telepi Torna Egylet *tenisztelepe* (ma Építők SC tenisztelep), régebbi épülete az 1896-os Millenniumi Kiállítás tejivó csarnoka volt. A Könyves Kálmán körút 17-es számú ház a *Városi Kertészet igazgatói lakásának* épült a XIX. század végén. A 40-es számú épületben a *Tisztviselőtelep gimnáziuma* 1911-től működött: itt tanított Babits Mihály. Jelenleg a Természettudományi Múzeum Növénytára. 1910-ben Márkus József javaslatára a Vajda Péter utca (korábban Simor utca) és a Kőbányai út közötti területet a Népligethez csatolták. E parkrészlet egyidős a SOTE II. számú sportlétesítménye.

A népligeti környezetben **művészi szobrok** leltek menedékhelyre: 1896-ban ide került át az empire vázás Oroszlános kút (Kasselik Fidél, 1805) a terézvárosi plébániatemplom elől és 1904-ben a Halászleány-kút (Dunaiszky László, 1862), amelyet később az V. kerületi Kristóf téren helyeztek el. A kúttal szemben állították fel a Női alak fascissal és kígyóval című alkotást is. A királydomb az 1916-os, utolsó magyar koronázás királydombjának földjéből való. 1935-ben Pankotai Farkas Béla alkotását, a szabadságharc lengyel légiójának emlékművét helyezték el. A Blaha Lujza téri Nemzeti Színház előtt állt a Ferenc József által adományozott 10 szobor egyikeként Tinódi Lantos Sebestyén ülő bronzalakja (Bezerédy Gyula és Jámborszky Lajos építész alkotása), kőtalapzatán török-magyar ütközetet ábrázoló domborművel, amelyet 1955-ben helyeztek át a Népligetbe.

A liget fő használói a Kőbányán megépített Ganz-MÁVAG-kolóniák települési közösségeiből kerültek ki, de ide jártak a tisztviselői magánházak lakói is. A pesti parkok között létrejött társadalmi elkülönülésre jellemző, hogy a Városligetben a jobb módú polgárság lelt pihenőhelyre, a Népligetet pedig inkább a munkásosztály zöldbe vágyó tagjai vették birtokba. Ennek az elkülönülésnek az alábbi magyarázatát adja a két háború között a Tolnai Világlapja felelős szerkesztője¹²: „A pesti közönség abban a téves hitben él, hogy a Népliget valahogyan a legutolsó hely, ahová rendes ember nem jár.”

A fattyúnyelvben Nepcsiként emlegetett Népligetben így mindig akadt valami „hepaj”: a látogatók kipróbálhatták Braun bácsi mechanikus céllövöldéjét, Kerber autópályáját, a Horváth-féle átforgós hajóhintát, meglátogathatták Lax néni Komédiáját, és a Műszínkört. A Népliget rendezetlen bokros, füves, nem parkírozott és a zavaros biztonsági állapotok miatt

¹² Havas Zsigmond: A pesti Hyde park. A város 1937/4-5-6.

„Dzsungel”-nek nevezett részén pedig akadt hely a „mautnerszállón”, a lakás híján szabadban alvóknak is.¹³

Az első világháború után csökkent a liget területe, fáit tüzelőnek kezdték kitermelni. A Tanácsköztársaság idején a városi kertészet dolgozói gyermekparadicsommá formálták: a szépen gondozott parkban méretes játszótereket alakítottak ki a legkisebbek számára.

Róna Gyula kávéháza egészen a második világháborúig működött, de korántsem a legnagyobb sikerrel. 1921-ben Róna még a bérleti szerződés meghosszabbítási kérelmében azt írja „A vendéglőt felvirágoztattam, úgyhogy a környék (a tisztviselőtelep) intelligenciája a meleg idők alatt egy otthont talált a vendéglőben”. Később két újabb bérlővel üzemelt a vendéglő, de egyikük sem tudta fizetni a bérleti díjat. Egy 1939-ben készült jelentés szerint pedig már csak törött ablakok, tükrök, pergő vakolat, rozsdás vasoszlopok, repedezett padlók emlékeztettek a hajdani szép időkre.

Az 1929-es Szent István heti ünnepeken a Népliget is kivette a részét¹⁴. Amint Pámmer Imrének a Pöhm J. Litographia Műintézetben nyomott plakátja (eredetije a Kiscelli Múzeum Plakát-gyűjteményében) is mutatja, a szervezők mindent megtekinttek, hogy idecsábítsák az utca népét: kínálnak tűzijátékot, sport-pályát, hullámvasutat, hullámhintát, óriáskereket, át-fordulás hajóhintát.

Az előtérben cukrászda és Művész Színpad, láncos körhinta, dodzsem, bábszínház, barlangvasút, a Műszínpad, egy törökös stílusú tornyokkal díszített Boldogság háza, lefelől Koller cirkuszaréna, autós körhinta és kert-vendéglő hívogatta a látogatókat akár egy teljes napot kitölteni képes kínálat.

A plakát-szövegek szerint vasárnap kötélhúzásban, tesztaevésben, zsákban futásban, póznamászásban lehetett versenyezni és a győztesek szabadjegyet kaptak valamennyi üzlet-be. 20-án ingyenes ökor-sütés és sör várta a látogatókat. A plakát megrendelői a mulatságok megközelítési lehetőségeit is jelezték: nem kevesebb, mint kilenc villamosjárat és a 14-es autóbusz állt a Népligetbe vágányok rendelkezésére.

Az első Magyar Nagy Díj is a két háború közötti Népligetben zajlott. Már 1920-ban megépült az autó és motorversenyre alkalmas

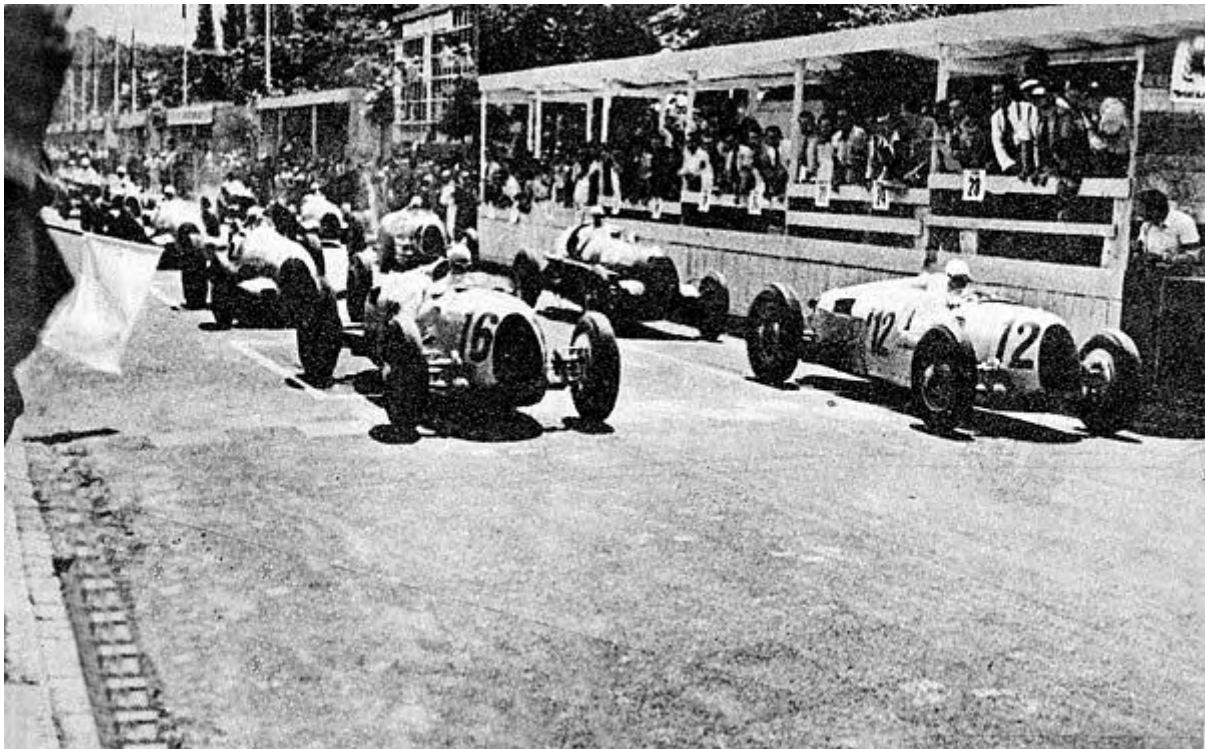
¹³ Lásd: Zolnay Vilmos–Gedényi Mihály: A régi Budapest a fattyúnyelvben. Budapest, 1996.

¹⁴ Az augusztus 18-i, vasárnapi meg a 20-i programok (közben a hétfő megmaradt munkanapnak) vidékről és külföldről több mint százezer vendéget vonzottak Budapestre. A rendezvényeken persze főképpen az itt élők vettek részt. A kínálat a gellérthegyi vásártól a hat csapatot a medencébe szólító - és magyar győzelmet hozó - nemzetközi vízipólótornáig, a repülőbemutatótól a ludovikái tisztavatásig, a Szent Jobb-körmentőtől a dunai hajófelvonulásig és a tűzijátékig ívelt, miközben a Philips-cég a Vigadó téren a délutántól késő estig "rádió-, gramofon- és mikrofon leadással" szórakoztatta a nagyjérdeműt. (D. Gy.: Ökorsütés, ingyenes sör, Népszabadság 2004. július 12.)

pálya, s folyamatosan születtek tervek a Magyar Automobil Grand Prix Népligetbe helyezésére, de ezeket minduntalan elnapolták. Aztán 1936-ban egy napra százezer néző érkezett a parkba, hogy megcsodálja, az első magyar Grand Prix öt kilométer hosszú futamát a legendásan kanyargós pályán.

A futamot június 21-én pontosan 10 óra 30 perckor indították el, öt perccel a start előtt egy ágyú dörrenés jelezte a visszaszámlálás kezdetét. A rendezvényen számos akkori híres ember jelent meg, például Horthy kormányzó is a helyszínen tekintette meg az első magyar Grand Prix-t.

Az ötvenkörös versenyen a sportág legendái álltak rajthoz. Alfa Romeóval győzött Tazio Nuvolari, aztán két Auto Union következett Bernd Rosemeyerrel és Varzival a volánnál. A negyedik helyen is egy Alfa Romeo érkezett célba. Hartmann László hetedik helyezést ért el. A csapatok többsége gyári támogatással működött, míg Hartmann egy magán Maseratival versenyzett.

A túlhasználat és az elöregedés miatt Ráde Károly, a Székesfővárosi Kertészet első igazgatója 1928-ban mértani stílusú rekonstrukciós tervet készített a Díszter és a Lengyel sétány nevű parkrészekre. A tervet öt év alatt (1930-1935) végre is hajtottak, a korábbi kertészeti koncepciót megtartva, de több sportolási lehetőséget teremtve. Egykori tölgy- és hársgyűjteményéből már csak a krími hárs található meg, a tölgykuriózumok közül pedig a tornyos tölgy egy példánya.

A két háború közötti parkfejlesztések meglehetősen rendszertelenül zajlottak: 1932-34-ben épült a Kismartoni út 1. szám alatt a Ganz-Mávag Sporttelep, majd a vasúti töltés mentén a BeSZKRt próbapálya létesült a harmincas évek végén. 1932-37 között épült a KISOSZ-pálya, a mai Építők Sporttelepe, amelynek kertészeti munkáit Morbitzer Dezső a Fővárosi Kertészet igazgatójaként személyesen irányította. Bejárata mellett az 1961-ben lehelvezett Kőművesfiú nevű szobor látható. A stadion Vajda Péter utcai homlokzatán szép fővárosi címer látható.

A Népliget 1942-ben érte el mai nagyságát, amikor hozzácsatolták a Lippay János parkot, s vele szemben a Szent Kereszt templom körüli kis teret. Területe így több mint egymillió négyzetméter, amelyből 568 ezer parkosított, a többit sporttelepek, játszóterek és az autóversenyeknek hajdanán helyet adó utak teszik ki. A Vajda Péter utcában ugyanebben az évben készült el az Elektromos Művek alállomása, amit 1965-ben bővítették.

A II. világháború durva nyomokat hagyott a parkon, de a romeltakarítás és az újjáépítés meglepően gyors és hasonlóan koncepciótlan módon zajlott. 1947-ben fektették le a MÁVAG közel 3 kilométeres, keskeny-normál-széles nyomtávú *vasúti próbapályáját* a Vajda Péter utcában a frissen elkészült mozdonyok tesztelésére. 1948-ban a Celtis táblán felállították a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola Szőnyi József alkotását, a *Centenáris emléket* (készítője Krizsán Jakab). 1949-ben *Egészségház* épült a Kőbányai út 45/b számú telken, amely 1975-ben újabb épülettel bővült.

Az államosítás idején, 1952-ben a kapitalista csökevényként kezelt mutatványosbódékat végleg felszámolták, és új versenypályát, sporttelepeket, elárusítóhelyeket hoztak létre. Kemény Henrik a családi bábszínház szétverése után egy évvel még a népi hagyományok ápolásáért megkapta a népművészet mestere címet, jelenleg viszont már teljesen magányosan áll a zöldre festett deszka bábszínház. Az 1982-ben védetté nyilvánított, majd a Soros Alapítvány támogatásával felújított bábszínházban az avatóünnepségen bemutatott díszelőadáson kívül a mai napig nem mozdult meg bábu a paraván előtt. A színház mellett vaskos fekete nyár nő, melyet a mester 1956-ban ültetett, mint ezt a fán egy bevésés is hirdeti: KH 1956.

Az ötvenes években a Könyves Kálmán körúton ÁFOR üzemanyag töltőállomás létesült. 1955-ben a nyolcvan éves kertészeti telepet felszámolták, helyére épült az FTC II. számú sporttelepe. A harmincas évek végére már eléggé lepusztult nagyvendéglő az ötvenes évektől a Kelet-pesti Vendéglátó-ipari Vállalat raktára lett, s viszonylag jó karban tartották, ám a rendszerváltás után katasztrófavédelmi kutyák kiképzőhelye lett. 1956-ban elkészült a park általános rendezési terve (Csorna Antal és Jancsó Vilmos munkája).

Az 1956-os forradalom idején a szovjet erők utoljára a Parlament környékét hagyták el. Ugyanakkor több forrás utal arra, hogy a kivonulás nem volt teljes. Például a Népligetben is számos páncélos meghúzódott.¹⁵

A hatvanas években újabb funkcióvesztést és a korábbi szórakoztatásra-pihenésre alapuló területhasználat megzavarását élte át a park: az addigra már teljesen lepusztult Mutatványos téri épületeket - a Kemény Bábszínház és a Fővárosi Kertészet Népligeti Kirendeltségének épületét leszámítva - bontásra ítélték. A háború után először a ferihegyi reptéren tartottak nemzetközi gyorsasági versenyeket, majd a népligeti pályát felújítva 1964-ben és 1967. május 4-én is rendeztek Nemzetközi és bajnoki *gyorsasági motorversenyt*, végül legutoljára 1972-ben száguldott végig versenyautó a népligeti körön. A hetvenes évektől a népligeti pálya már nem felelt meg teljes egészében a gyorsasági autósportra vonatkozó biztonsági előírásoknak. A

¹⁵ Lásd: Eörsi László: Budapest ostroma, 1956. Budapesti Negyed 29-30. 2000/3-4.

fejlesztések irányát az iparosítás logikája határozta meg: 1961-ben kezdődött meg a főváros 120 kV-os fő-elosztóhálózatának kábeles kiépítése a népligeti állomás és a kőbányai fűtőerőmű között, amelyet 1965-ben a Népliget és Csarnok tér közötti kábel lefektetése követett. 1969-86 között a parkban működött az Autóközlekedési Tanintézet egyik kirendeltsége.

A hetvenes években konszolidálódni látszott a területhasználat. 1973-ban az „ország kertje”-ként emlegetett **Centenárium parkot** a két városrész, Pest és Buda egyesítésének 100 éves jubileumára létesítették a megyéktől ajándékba kapott emlékművekkel. A Kádár korszakbeli építések közül kiemelkedik a **Planetárium**, amelynek tervei 1973-ra készültek el (Lux László és Tömöri Tamás munkája, kerttervező Csorba Vera), s 1977-re végre felépült az első hazai nagyplanetárium épülete. A Zeiss cég mérnökei és a hazai szakemberek, az első igazgató, Ponor Thewrewk Aurél vezetésével néhány hónap alatt összeszerelték a nyolc éve ládában heverő csillagvetítőt, a kiegészítő vetítőket és a vetítőkupolát. Az intézmény és a műszer átadására 1977. augusztus 17-én került sor, az első csillagászati műsort a nagyközönség augusztus 20-án nézhette meg a TIT Budapesti Planetáriumában. A 23 méteres átmérőjű kupolában a csillagászati előadásokon kívül pop- vagy klasszikus zenével kísért lézerebmutatókat is tartanak rendszerint félházal. 1978-ban a Fővárosi Kertészet *emléktáblát* helyezett el Karl von Linné, a tudományos növényrendszertan megalapozójának tiszteletére. **Budapest legmélyebb fúrása** is a Népliget nevezetessége: az Orgona táblán készült 1888 mély fúrás a harmadkori rétegsor alatt felső triász mész-köből vett mintát. Innen került elő Kőbánya legrégebb (80-100 millió éves) földtani lelete.

A nyolcvanas években további területrendezéseket hajtottak végre. A népligeti metrószakasz elkészülte után rendezték a park Üllői úti részét. 1982-ben helyezték el a KISZ emlékövet és nevezték el a mellette haladó utat Ifjúság sétánynak. 1986-ban készült el a *Fővárosi Kertészet* új szociális épülete a Mutatványos tér 25 szám alatt (Búzás Ildikó tervei alapján). A **Jurta Színház** 1987. ápr. 14-én nyitotta meg kapuit a Magyar Színkör Kisszövetkezet önálló játszóhelyeként. Működésének néhány hónapját azonban elmaradt bemutatók, gyenge produkciók, pénzügyi botrányok és állandó jogviták jellemezték, amíg a 1988–90-ben – különböző politikai szervezetek, pártok vették bérbe az épületet, így a színház egyre inkább a politikai életben játszott főszerepet. A helyszín ma E-klubként ismert.

Az elmúlt évtized parkfejlesztései sem valamilyen nagyvonalú koncepció mentén haladtak, ezért számos korábban is ismert területhasználati konfliktust gerjesztettek. 1997-ben felmerült, hogy a Népliget területén engedélyezik a prostitúciót, azonban a kerület szerint a lakosság igényt tart a közparkra. 2000-ben a Népliget barátai (Pesti László, Mátis András, Galgóczy István, Sarkady Sándor, ifj. Lazányi János és mások) elkészítették Naprendszerünk méretarányos tízmilliárdod (1:10 000 000 000) részre kicsinyített modelljét.¹⁶

¹⁶ Horváth Júlia Borbála: A Népliget Barátai (Sebestyén László fotóival). Budapest, 2005/5. illetve F.L.I.-H.A.: Naprendszer-látogatás a Népligetben, Élet és Tudomány, 2001. 39. szám.

A 2002-ben több hónapos késéssel elkészült népligeti buszállomásról a Volán-cégek várakozói buszai a Népliget árnyas fái alá kényszerültek. A gépjárműforgalmat elvileg kitiltották a parkból, de a buszpályaudvar megépítése óta átlagosan tizenöt busz rendszeresen a Népligetben parkol.

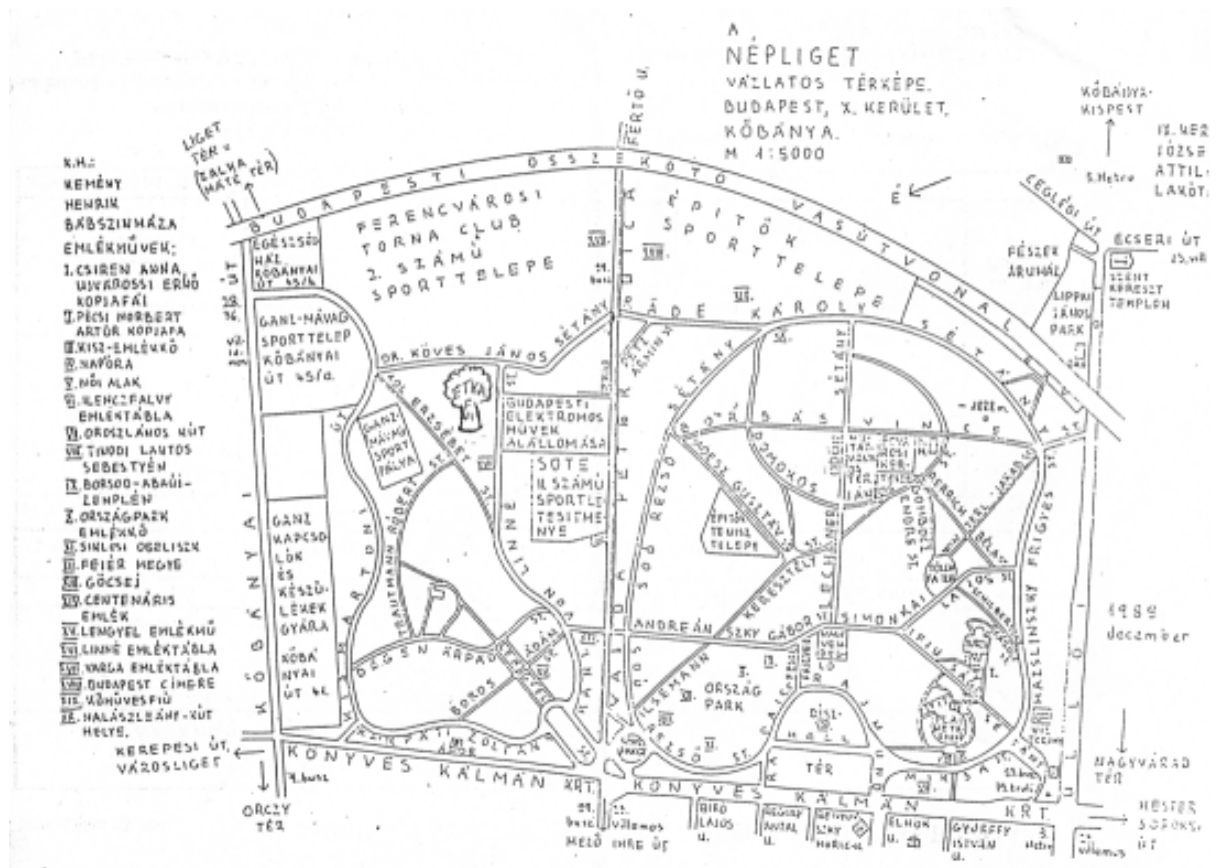
2003-ban a Fővárosi Közgyűlés városrendészeti bizottsága szerint a fővárosi nagyparkokban szükségessé vált a közbiztonság megerősítése a lopások, rongálások, és a drogosok miatt illetve a zöldfelületek megóvása érdekében a szabálytalan parkolás megelőzése is. A Városliget, a Margitsziget után harmadik ütemként a Városmajor, majd negyedikként a Népliget térfelügyelő rendszerének kiépítését tervezik.

A Fővárosi Közgyűlés környezetvédelmi bizottsága külön is foglalkozott a főváros talán legelhanyagoltabb közparkjával. Állapotfelmérések szerint a park funkciója sem határozható meg, a parkban lévő játszótérek, sportpályák és utak állapota a környéken lakókat sem vonzza. Nincs vendéglátó létesítmény, szórakozóhely vagy bármi más olyan intézmény, amely rokonszenvéssé tehetné a környéket. Előnye viszont, hogy nem tartozik az „agyonépített” zöldterületek közé. A magasabb - igaz jobbra gondozatlan - fű, a szabadon növekvő fák és cserjék természetes környezetet jelentenek a város közepén. A több mint 900 ezer négyzetméter területen 739 négyzetméter a füves felület, 45 ezer négyzetméteren vannak cserjék és talajtakarók, egyévi virágokat pedig 314 négyzetméteren telepítettek.

A főváros kétmilliárd forintos fejlesztési ötlete alapján a Népliget délnyugati részén gördeszka- és BMX-pályával, sportpályával és labirintussal felszerelt játszótérrel, az egykori Mutatványos téren pedig nagyszabású rendezvények szervezésére alkalmas területet alakítanának ki.

2004-ben a Népliget Otthon Kft. beruházása nyomán épült fel a Liget Ház lakópark a Kőbányai út 43. szám alatt, az egykori Ganz-Mávag-sporttelep mellett. A két ütemben épült, összesen 288 lakás többsége garzon és "komfort" (nappali és egy háló) méretű, kisebb százaléka úgynevezett családi méretű, azaz nappali és két hálószoba tartozik hozzá. Minden lakás erkélyes, a felsőbb szinten exkluzív, tetőteraszos kialakítású. Az értékesítéssel a befektető a lakossági ingatlanforgalmazás terén jelentős tapasztalatokkal rendelkező Mareco Ingatlan Rt.-t bízta meg. A kulcsrakész otthonok négyzetméterára 240-280 ezer forint, a teremgarázs-beállót 2 millió forintért, a felszíni parkolót pedig 600 ezer forintért lehetett megvásárolni.

2005-ben védett történeti kert lett a Népliget.

Már a Népliget első fejlesztői is a Városliget zöldterületi túlhasználatát igyekeztek kiváltani az új népkert létesítésével. A népligeti óriáspark első sikerének titka végül mégis az lett, hogy alacsonyabb státuszú közönsége számára elérhetővé tett a Városligetéhez valamennyire hasonló szórakozási szokásokat, ugyanakkor voltaképpen eléggé hamar el is vesztette jó hírét, és kialakult máig érvényes - mindegyre erősödő - negatív imázsa („ahová rendes ember nem jár”). A csatornázottság hiánya és a korlátozott létszámú fizetőképes közönség miatt a park látogatottsága inkább hullámzó, és egyre inkább eseményközpontú maradt, az igényes, művelt publikum helyett pedig mindinkább „az alsóbb néposztályok” számára jelentett kikapcsolódási terepet. Kétségtelen történeti tény, hogy a Népligetet kezdettől fogva terület- és tekintélyvesztések érték, amit csak betetőzött az idetelepített elektromos állomás és villamos valamint vasúti próbapálya. A fejlesztések számára menekülési irányként tűnt fel a népligeti sportlétesítmények kialakítása. A területi integritás megőrzése ellen hatott ugyanakkor, hogy a határoló utakon történő fejlesztések is egy-egy sávot rendre lefaragtak a parkból. A Népliget a főváros társadalmi nyilvánosságának történetileg változó színtereként tehát nem igazán válhatott a kulturális emlékezet jelentős helyévé. Hagyományosan csendes elhanyagoltságában hordozója és jelképe lett egy tisztavirág életű történeti korszaknak, amelyet talán végleg elvesztettünk.

Források:

Szakirodalmi források:

- A népligeti Mutatványos tér újjáépítése – a Bábjátékos Egyesület tervpályázata, 1993.
- A Népliget-Óliget területén rendezvényhelyszín kialakításának vizsgálata és tanulmányterve, 2003.
- A vásári bábjáték utolsó mohikánja, Kemény Henrikkel beszélget Bóta Gábor. KRITIKA, 2005. július-augusztus.
- Budapesten van-e a Népliget? Élet és Irodalom, 1981. május 23. 9.o.
- D. Gy.: Ökorsütés, ingyenes sör, Népszabadság 2004. július 12.
- Dausz Gyula: Kőbánya múltja és jelene. Bp. 1913.(faximile kiadás: Pataky MK, 2000.)
- Dr. Szalai György: Kőbánya története. X. ker.Tanács VB. 1970.
- Eörsi László: Budapest ostroma, 1956. Budapesti Negyed 29-30. 2000/3-4.
- F.L.I.-H.A.: Naprendszer-látogatás a Népligetben, Élet és Tudomány, 2001. 39. szám.
- Fütyös Gyuri és a pesti vicctrafikos. Budapesti Negyed 49-50. (2005/3-4)
- Gárdonyi Albert: A pesti ligetek megalakítása, Független Budapest, 1921/18.
- Granasztói Péter: Tömegszórakozás a Városligetben - A Vurstli, Budapesti Negyed 16-17 (1997/2-3)
- Gyáni Gábor: Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870-1940). Bp., Új Mandátum, 1998. Fábri Anna (szerk.): A művelt és udvarias ember. A társas viselkedés szabályai a magyar nyelvű életvezetési és illemtankönyvekben (1798-1935). Bp., Mágus, 2001.
- Havas Zsigmond: A pesti Hyde park. A város 1937/4-5-6.
- Horváth Júlia Borbála: A Népliget Barátai (Sebestyén László fotóival). Budapest, 2005/5.
- Kardos Árpád: Budapesti kertek, Atheneum, Budapest, 1906.
- Kemény Mária – Szilágyi Edit: X. Népliget, Nagyvendéglő, tudományos dokumentáció, 1986. (BFVT Kft)
- Kerékyártó Árpád: Budapest (1914). Budapesti Negyed, 45. (2004/3)
- Kőbányai utcák, utak, terek, parkok története. X. ker.Tanács VB. 1985..
- Közhasznú építkezések, Budapesti Negyed 10. (1995/4).
- Kubinszky Mihály: A budapesti tisztviselőtelep építéztörténeti jelentősége. Magyar Szemle, 1998/7-8.
- Magyar Erzsébet: Kertek, parkok Buda-Pest társaséletében a 19. században Budapesti Negyed 46. (2004/4)
- Magyar Színházművészeti Lexikon, Budapest, 1994.
- Magyar színháztörténet II. 1873–1920. Budapest, 1990-2001.
- Mészöly Győző (szerk.) Arborétumok országszerte, Budapest, 1984
- Palasik Mária: Budapest városrészei, X. kerület 2000.
- Radó Dezső: Budapesti parkok és kertek, 1985.
- Részletes rendezési terv – Népliget és környéke, 1993. (BFVT Kft)
- Szabályozási terv – 1999. (BFVT Kft)
- Szívhangok a hatvanéves vurstliban - Országos Színháztörténeti Múzeum- és Intézet.
- Ungváry Jenő: Üdvözlét Kőbányáról! - Régi kőbányai képeslapok, Budapest-Kőbánya 2001.
- Zolnay Vilmos–Gedényi Mihály: A régi Budapest a fattyunyelvben. Budapest, 1996.

Internetes források:

- Budapest, X. Népliget - <http://www.viztorony.hu/h/budapest/18.html>
- Kolta Magdolna: Képmutogatók. A fotográfiai látás kultúrtörténete. - <http://www.fotomuzeum.hu/kepmutogatok/>

Levéltári források:

- BFL: IV. 1407/6. - Budapest Székesfőváros tanácsai iratai – 2246/1892.